

УДК 330.34(497.1:497.2)“1933/1941”
677(497.1:497.2)“1933/1941”
336.76(497.1:497.2)“1933/1941”

Др Јелена Рафаиловић

ОБИМ И СТРУКТУРА КАПИТАЛА У ТЕКСТИЛНОЈ ИНДУСТРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СХС*

Апстракт: У раду се представља и анализира обим и структура капитала у текстилној индустрији Краљевине СХС, уз детаљнију анализу национализације капитала у првим годинама након рата. Истраживање обухвата и анализу оснивачких главница и тренд кретања биланса текстилних предузећа. Кроз анализу капитала обрађено је и питање територијалног распореда текстилне индустрије и утицаји тржишних и финансијских веза успостављених у 19. веку.

Кључне речи: текстилна индустрија, Краљевина СХС, капитал

Недостатак капитала у привреди Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије био је економско обележје државе око кога се слажу сви истраживачи привреде овог периода.¹ Узроци су јасно маркирани у литератури. Пољопривредни сектор је, услед своје неразвијене структуре, слабо доприносио акумулацији капитала, јер и уколико су средства постојала, пољопривредници су инвестирали у гране где је пословање било упрошћено, у предузећа малог или средњег капацитета, у робу или непокретности. Директни путеви стварања капитала, попут јачања трговачког капитала, индустријских облигација или поменутог преливања из пољопривредног сектора нису били

*Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918–1941*, Beograd, 1986, str. 36–37; Мари-Жанин Чалић, *Социјална историја Србије 1815–1941: успорени напредак у индустријализацији*, Београд, 2004, стр. 265, 267; Драган Алексић, *Држава и привреда у Краљевини СХС*, Београд, 2010, стр. 42; Mijo Mirković, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*, Beograd, 1950, str. 80–81; Sergije Dimitrijević, *Privredni razvitak Jugoslavije, od 1918 do 1941*, Beograd, 1961, str. 8.

могући. Стога су главни носиоци инвестиција у привреди били кредити, које су финансирала држава, приватни новчани заводи или банке, а најзначајнију позицију је имао страни капитал.²

У раду је представљен и анализиран обим капитала текстилне индустрије, порекло капитала и његова „трансформација“ до Велике економске кризе, када је дошло до изразитих промена у привредном животу.³ Рад отвара и питање развијености различитих територија Краљевине СХС, као и утицаја наслеђених привредних структура и веза из 19. века.

Текстилна индустрија Краљевине СХС спадала је међу најразвијеније прерађивачке индустрије са једним од највећих напредака у развоју,⁴ а текстилне фабрике биле су распрострањене широм целе државе и њихов распоред није зависио од природних одлика одређених подручја, чиме је омогућена анализа на нивоу државе. Прецизан број фабрика, запослених радника и обим производње није могуће представити, због лоше статистичке службе Краљевине и непостојања јасне дефиниције фабрика све до 1934. године и *Закона о радњама*. Упоредивањем података о броју текстилних фабрика може се претпоставити да је њихов број у току 1919. био 25 и да је у њима радило 5.250 радника, током 1926/27. број фабрика је порастао на 240, број радника на 30.125, док је почетком тридесетих број фабрика нарастао до 370.⁵

² Кредите је пратила висока каматна стопа, која се попела од 7% у 1919. на 30% у 1925. години. Мари-Жанин Чалић, *н. д.*, стр. 265, 269; Stevan Kukoleča, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*, Beograd, 1941, str. 115; Smiljana Đurović, *Državna intervencija...*, str. 37; Драган Алексић, *н. д.*, стр. 42; Мијо Мирковић, *н. д.*, str. 80–81; Sergije Dimitrijević, *Privredni razvitak...*, str. 8.

³ О капиталу текстилне индустрије на нивоу Краљевине у периоду 1919–1929. није посебно писано у српској (нити у југословенској) историографији. Опште смернице се проналазе у делима која се баве регионалном анализом текстилне индустрије: France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918–1941*, Ljubljana, 1976. и Zdenka Šimončić Bobetko, *Razvoj tekstilne industrije u Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata, 1918–1941*, Zagreb, 1979, уз друге мање расправе које се дотичу уопштено питања капитала у Краљевини или историјата текстилних фабрика (видети: Smiljana Đurović, „Struktura akcionarskih društava u Beogradu između 1918–1929 godine“, *Acta historico-oeconomica jugoslaviae*, vol IV, Zagreb, 1977, str. 139). О утицају страног капитала видети: Мијо Мирковић, *н. д.*; Владимир Розенберг, *Иностранни капитал у југословенској привреди*, Београд, 1937; Сергије Димитријевић, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Београд, 1952; *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918–1941, njegova ekonomska, politička i obaveštajna uloga*, Beograd, 1951.

⁴ У целом међуратном периоду текстилна и кожна индустрију су забележиле највеће порасте у односу на остале гране прерађивачке индустрије (најпре пољопривредне и прехрамбрене) и по броју нових предузећа, радних места и погонске снаге. Stevan Kukoleča, *Analiza privrede Jugoslavije pred Drugi svetski rat*, Beograd, 1956, str. 93–94.

⁵ Joso Lakataš, *Privredni almanah jugoslovenskog Lloydа*, глава V, Zagreb, 1929, str. 2, 49–63; France Kresal, *н. д.*, str. 52, 61; Smiljana Đurović, „Industrija Srbije na početku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Istorija XX veka*, 10 (1969), str. 221;

Табела бр. 1: Број фабрика, број радника и годишња стопа раста (CAGR) текстилне индустрије у Краљевини СХС 1919–1928.⁶

Покрајина ⁷	Фабрике		CAGR	Радници		CAGR
	1918/19.	1928.	%	1918.	1928.	%
Словенија	3	54	37,87	1350	9460	24,15
Хрватска и Славонија	6	70	31,39	2150	8430	16,39
Далмација	1	4	16,65	50	170	14,57
Војводина	2	60	45,92	100	4255	51,70
Србија	13	43	14,22	1600	8145	19,82
Босна и Херцеговина		9			455	
Укупно	25	240	28,57	5.250	30.915	21,77

Извори: France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji, 1918–1941*, Ljubljana, 1976, str. 52, 61; Joso Lakatoš, *Privredni almanah jugosloveskog Lloydа*, Zagreb, 1929, V, str. 2.

Генерално посматрано текстилна индустрија је забележила највећи пораст на територији Словеније и Хрватске,⁸ односно у регионима који су имали боље предуслове за економски развој стечене у

Almanah Kraljevine SHS, svezak I, III-7.d, 1921, str. 126–143; *Almanah Kraljevine SHS*, svezak I, III-7.d, str. 1; Цветко Грегорић, „Наша индустрија“, *Јубиларни зборник живота и рада Срба, Хрвата и Словенаца, 1918–1928*, I део, издање Матице живих и мртвих СХС, Београд, 1928, стр. 161–162. Упоредити са цифрама у: „Бројно стање радња и предузећа у нашој земљи“, *Трговински гласник*, 26, 1929, стр. 2; Joso Lakatoš, *n. d.*, V, str. 2.

⁶ Број текстилних фабрика 1918/19. варира у литератури. Према *Статистички индустрије* број текстилних предузећа је био 115, док Франц Кресал износи да је било 19 фабрика. Кресал је тачнији, али је и његова цифра ревидирана. Значајна разлика у броју фабрика се јавља јер цифра од 115 фабрика представља већином манифактурне радионице. *Статистика индустрије* је ову цифру изнела на основу пописа након 1934. године, а у периоду од 1919. до 1934/35. велики број мануфактурних радионица прерастао је у фабрике. (*Статистика индустрије Краљевине Југославије са адресаром индустријских предузећа*, издање Министарства трговине и индустрије, Београд, 1941, стр. 60–61).

⁷ Територијални распоред покрајина је преузет од Лакатоша, који је податке преузео из Централне индустријских корпорација.

⁸ Раст текстилне индустрије на територији Хрватске је јасан по свим квантитивним показатељима, са три фабрике 1919. на 70 фабрика 1929. године, при чему је највећа фабрика памука била у Дутој Реси и наставила је свој изузетан раст без веће помоћи државе. Тако да цифре које је изнео Р. Бићанић о јачем развоју српске индустрије наспрам Хрватске нису тачне нити је постојао већи пораст индустрије у Србији према оном у Хрватској, бар када је у питању текстилна индустрија. (Rudolf Bičanić, *Ekonomска podlogа Hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1938, str. 215).

19. веку, инфраструктурно наслеђе и јачу тржишну повезаност са богатијим земљама Запада. Годишње стопе раста броја фабрика и броја радника потврђују ове чињенице (Табела бр. 1). Територијални развој текстилне индустрије показује да је сама индустријализација била пре регионални феномен него национални, што потврђује да је унутрашњи економски развој Краљевине био неједнак. Један од економских фактора који ће јасно истаћи поменуто стање индустрије јесте и обим и структура капитала.

Обим капитала у текстилној индустрији Краљевине

По дефиницији капитал индустријског предузећа може да буде домаћи, страни или комбиновани, а што се тиче употребе, може да буде инвестициони или обртни. Инвестициони капитал се улаже у опрему (производна средства, машине) и грађевинске објекте (фабрике и станове), а обртни, који може бити производни и прометни, улаже се на кратко време и враћа се преко цене производа.⁹

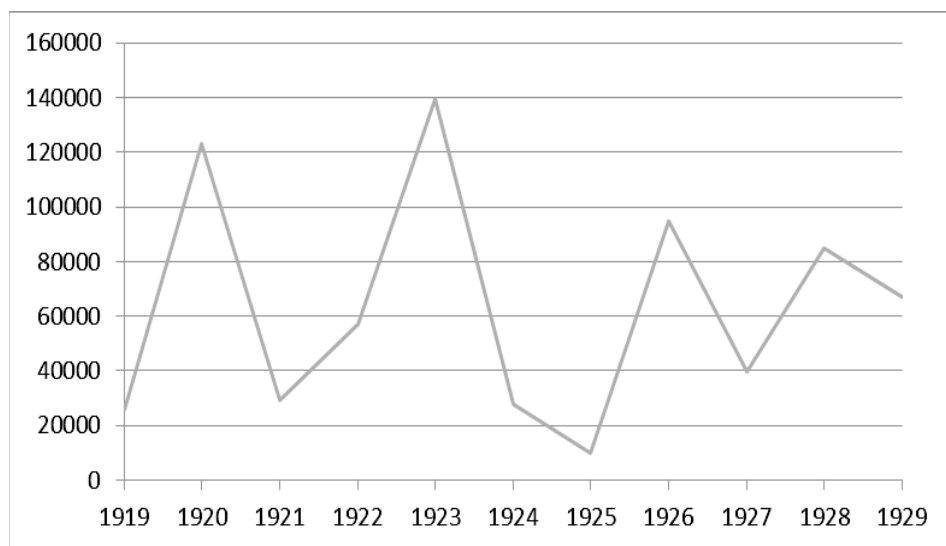
Обим инвестираног капитала у земљиште, зграде, машине, алат, намештај и превозна средства,¹⁰ у текстилним предузећима Краљевине СХС основаним до 1918. године био је 466 милиона динара, а у периоду од 1919. до 1929. укупна величина инвестираног капитала у новооснованим фабрикама била је 700 милиона динара. Дакле, укупан обим 1929. је био минимум 1,1 милијарду динара. Капитал инвестиран у текстилну индустрију чинио је 22–24% од укупог капитала (3,1 млрд. дин.) инвестираног у индустрију 1919–1929. године. У графикону бр. 1 представљено је кретање и величина капитала у апсолутним вредностима у новооснованим текстилним предузећима. Током 1923. инвестирано је највише капитала, 139 милиона динара, што је пет пута више него 1919. Поред чињенице да је ово био период јаког пораста броја текстилних фабрика (17 фабрика је основано 1923), до 1923. је довршена национализација предузећа и тада су у ствари основана „нова“ преузећа. Тих година су отворене две велике текстилне фабрике: *Југословенске текстилне творнице Маутнер*, које у

⁹ Z. Šimončić Bobetko, *n. d.*, str. 73; „Investiranje“, „Obrt kapitala“, *Ekonomski rečnik*, Beograd, 2006, str. 274, 498.

¹⁰ Подаци о обиму инвестираног капитала се налазе у *Статистици индустрије*. То значи да имамо податке о томе колико је уложено капитала при оснивању нове фабрике, а немамо реално стање инвестираног капитала током године за читаву текстилну индустрију. *Статистика индустрије* је подразумевала стварно инвестирани капитал и то у земљиште, зграде, машине, алат, намештај и превозна средства. Међутим, у многим случајевима подаци нису постојали јер нису вођење књиге, већ је вршена процена на основу прометне или билансне вредности фабрике. (*Статистика индустрије*, стр. 10).

новембру 1922. добијају дозволу за рад, и *Југочешка Крањ*, 1923. године. У периоду повољне конјунктурне инфлације од 1919. до 1924. инвестирано је 404 милиона динара у новоосноване фабрике, док је у време привредне стабилизације од 1925. до 1929. инвестирано 296 милиона динара (за око 30% мање). Предузећа су у просеку инвестирала 41 милион динара по фабрици, с тим што је у првом периоду од 1919. до 1924. инвестирано дупло више у фабрике (27 милиона динара) него у периоду 1925–1929. (13 милиона динара).

Графикон бр. 1: Обим капитала у динарима (000') у новооснованим текстилним предузећима 1919–1929. године

Извор: *Статистика индустрије...*, стр. 60–61.

Структуру текстилних предузећа према власништву капитала у Краљевини СХС није могуће јасно утврдити, јер Министарство индустрије и трговине није водило евиденцију о предузећима све до друге половине двадесетих, а и тада врло непрецизно.¹¹ Први преглед делатности акционарских друштава у Краљевини је извршен за 1929. годи-

¹¹ У *Компасу* се наводи да је акционарских друштава у текстилној индустрији било 70 закључно са 1929. годином, са укупним оснивачким капиталом од 294 милиона динара. Анализом оснивачких главница на основу података који постоје у *Компасу* структура текстилне индустрије је следећа: до милион динара било је 20 друштава, од милион до 5 милиона – 35; од 5 до 10 милиона 16; а преко 10 милиона било је свега два предузећа (*Дуга Реса* и *Југословенске текстилне творнице Маутнер*). То сведочи да је

ну и на основу њега је објављен *Извештај Одсека за кредитне установе и осигурања Министарства трговине и индустрије о југословенским акционарским друштвима*. У оквиру текстилне индустрије постојало је 30 акционарских друштава, а разноврсне конфекције 11 акционарских друштава. Укупан биланс текстилних фабрика је био 753 милиона, а конфекцијских 293 милиона; уплаћена основна главница је износила 142 милиона у текстилним фабрикама (4% од укупне главнице свих акционарских друштава у земљи, укључујући и банке), а 55,5 милиона у конфекцијским фабрикама; 111 милиона је било уложено у машине у текстилним, односно 21,4 милиона у конфекцију. Сумарно, у текстилној индустрији и разноврсној конфекцији, у току 1929. године, било је 41 акционарско друштво са оснивачким капиталом од 197 милиона динара и укупним износом биланса од око једне милијарде динара.¹²

Сам систем акционарских друштава у Краљевини СХС није био регулисан. У току читавог периода постојања Краљевине закон о акционарским друштвима није донет. На територији предратне Краљевине Србије важио је *Закон о акционарским друштвима* из 1896, са изменама из 1898, проширен на територију Црне Горе 1922. године. На простору некадашње Аустроугарске царевине важиле су трговачки закони у оквиру којих су постојале одредбе о акционарским друштвима. Због неједнакости у правном регулисању акционарских друштава Министарство финансија је 1922. у оквиру финансијског закона донело решење да се акционарска предузећа могу оснивати само са дозволом Министарства трговине и индустрије.¹³

Представу о величини капитала најбоље показују биланси предузећа.¹⁴ Међутим, највећи део фабрика и других привредних предузећа у Краљевини није водио, нити је био у стању да води уређене књиге.¹⁵ Закон је једино обавезивао сва акционарска друштва да једном го-

већина индустријских предузећа била малог обима и капацитета (Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch* 1930, Wien, 1930, str. 760–780).

¹² „Преглед стања акционарских предузећа, Југословенска акционарска друштва“, *Гласник Завода за унапређивање спољне трговине*, 7, 1931, стр. 12, табела 1, 2. Видети: *Opšta državna statistika, Statistički godišnjak*, 1, 1929, Beograd, 1932, стр. 178–178.

¹³ Vesna Aleksić, *Banka i moć*, Beograd, 2002, стр. 37.

¹⁴ О појму и структури биланса видети детаљније: Paul Gerstner, *Analiza bilansa*, Beograd, 1933.

¹⁵ Архив Југославије (АЈ), Министарство иностраних послова КЈ Конзуларно-привредно одељење (334), 334-405-1321, *Izveštaj o zboru centrale industrijskih korporacija Kraljevine SHS koji je održan 12 i 13 juna 1926 u Beogradu u Sali Jugoslovenske banke*,

дишње закључују своје књиге и завршне рачуне предају јавности. Шему биланса је прописао закон, али предузећа врло често нису представљала реално стање, јер су тежила да им закључни рачуни и пословање буду што мање јавни.¹⁶

Разлог за приказивање фиктивних биланса била је жеља да се прикрије стварна добит предузећа и да се на тај начин умањи пореска основица. Стога су књижени и дугови који нису постојали, затим су трошкови производње били више оптерећени, како би се исказана реална добит смањила, власници нису приказавили ни реалне цене непокретних или покретних вредности и сл.¹⁷ Знајући за такве појаве, државне власти су у Финансијском закону за 1926/27. годину овластиле Одељење за кредитне установе Министарства трговине и индустрије да може у случају сумње у истинитост приказаног пословања и пријављеног пореза да изврши контролу завршног рачуна.¹⁸

str. 12. Примера ради Државне фабрике свиле нису имале билансе и закључне рачуне за 1924. и 1925. јер Министарство пољопривреда и вода није одредило цене сувих предивних чаура (АЈ, Министарство трговине и индустрије (65), 65-31-205, Директор Стеван Динишки, Извештај о раду Државних фабрика свиле у вези поднесених биланса и закључних рачуна за године 1920–1921, 1922 и 1923).

¹⁶ В. Бајкић, „Неколико мисли о годишњем извештају акционарских друштва“, *Народно благостање*, 2, 1930, стр. 20.

¹⁷ Z. Šimončić Bobetko, *n. d.*, str. 118–120.

¹⁸ Boris Kršev, *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1941*, Novi Sad, 2007, str. 127–128.

Табела бр. 2: Преглед текстилних акционарских друштава у Краљевине СХС са највишим оснивачким капиталом

Фабрика	Главница 000' дин	
	1922/23.	1928/29.
ДД Дуга Реса	4.500k	56.250
Маутнер, Загреб	10.000	20.000
Беогр. текс. инд.	6.000	20.000 (10.000)
Југочешка, Крањ	1.000	15.000
Фаб. вун. пред. КИС	5.000	10.000
Текст. Фабрике КИС	1.000	10.000
Ланене индустрија дд Иван Фидлар, Осиек	-	10.000
Прва повлашћена ужичка акционарска ткачка радионица	1.125	10.000

Извори: „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга Реса“, „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ“, „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, у: *Анализе биланса, додаток Народном благостању*, 1930, 1933; АЈ 65-1203-2187, *Биланси Текстилних фабрика КИС*; АЈ 65-1205-2189, *Биланси Фабрике вунених тканина*; АЈ 65-1203-2187, *Биланси Београдске текстилне индустрије*; Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch*, Wien, 1930, str. 760–780; Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch*, Wien, 1923, str. 488–499.

Највиши оснивачки капитал 1929. имале су ДД Домаће творнице ткања и предења у Дугој Реси и износио је 56,250 милиона динара, док је укупан биланс исте године био 95 милиона динара. Оснивачка главница је била 1921. године 4,5 милиона круна, наредне 1922. девет милиона круна, да би у току 1927. на основу Закона о валоризацији¹⁹ капитал

¹⁹ У случају Дуге Ресе при валоризацији извршеној у августу 1926. године вредност сваког од 22.500 комада акција који су били у оптицају повишена је жигосањем од 400 на 1.200 динара.

друштва био уписан на 27 милиона динара, а наредне године на 56,2 милиона динара, што га је учинило највећим текстилним предузећем у Краљевини СХС. Велике промене у билансу Дуге Ресе су резултат повећања инвестиција у зграде и машине са 10 милиона 1926. на 50 милиона 1929. (у оквиру чега је фонд амортизације био 12 милиона). Поред овог капитала, Дуга Реса је располагала и са 70 милиона динара властитих инвестиција, што најбоље представља добру финансијску ситуацију у оквиру које је фабрика пословала.²⁰

Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД су по оснивању имале главницу од 10 милиона, да би после валоризације 1927. главница била подигнута на 20 милиона динара. При валоризацији у књигама је добијена добит од 16 милиона, од чега је на рачун главнице отишло 10 милиона, а преостали део од шест милиона динара у резервни фонд. Маутнеров концерн се састојао из три фабрике.²¹ *Југочешка Крањ (Југословенско-чешка творница памучних тканина) ДД* основана је у априлу 1923. као акционарско друштво под именом *Jugoslovenska češka tvornica bombažnih tkanin DD Kranj*, са милион динара оснивачке главнице, да би до 1929. била увећана на 15 милиона. Оснивачи фабрике су били Франц и Карел Вокач, велеиндустријалци из Љубљане, Емил Сторца, велеиндустријалац из Прага, и Јозо Камушић, директор из Љубљане.²² Повећање главнице је пратило програм проширења фабрике, који се огледао у сталном порасту инвестиција (30 мил. 1926, 33 мил. 1927, 34 мил. 1298, на 35 мил. 1929. године) и позитивном пословању.²³ *Београдска текстилна индустрија* је започела свој рад као акционарско друштво 1911. године са два милиона оснивачког капитала, да би у тренутку када је прузео Маутнеров концерн (1924) главница била повећана на 20 милиона. Међутим, акционари су уписали свега 10 милиона динара уз

²⁰ АЈ, Министарство индустрије ФНРЈ (17), 17-73, досије Памучне индустрије Дуга Реса, *Izvadak iz trgovačkog upisnika za tvrtku „Dioničko društvo domaće tvornice predeња i tkanja pamuka Duga Resa“*; „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памука – Дуга Реса“, *Анализа биланса, Народно благостање*, 2, 30, 1930, стр. 134–135; Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930*, Wien, 1930, str. 765–786.

²¹ АЈ, 65-1328-2312, Правила југословенске текстилне творнице маутнер ДД; Одобрење министра трговине и индустрије, 11. 11. 1922; F. Kresal, *n. d.*, str. 56–57, 98; „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, година 5, број 3, 14. 1. 1933, стр. 11.

²² АЈ, 65-1314-2298, *Prepis Odobrenja o osnivanju Jugoslovenske češke tvornice bombažnih tkanina DD Kranj*, 24. 7. 1923.

²³ J. Lakataoš, *n. d.*, V, str. 50; „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, 2, 30, 1930, стр. 133–134; АЈ 65-1314-2298, *Prepis Odobrenja o osnivanju Jugoslovenske češke tvornice bombažnih tkanina DD Kranj*, 24. 7. 1923.

обавезу да остатак главнице уплате до краја 1926, али се то није десило ни наредних година.²⁴

Главнице предузећа концерна Владе Илића нису прелазиле 10 милиона динара – *Фабрика вунених тканина Косте Илића и синова АД* и *Текстилна фабрика Косте Илића и синова АД* су имале 10 милиона, док је *Прва српска фабрика конфекције АД* имала милион динара. Укупна главница седам фабрика концерна Илића током 1933. је била 33,5 милиона са фондом од 44,1 милион динара.²⁵ На основу биланса из 1929. сазнајемо да је *Фабрика вунених тканина КИС* имала 34,8 милиона, од чега су 24,8 чинили резервни фондови (редован резервни фонд, фонд за амортизацију зграда и непокретности, фонд за амортизацију машина, фонд за ажију, фонд за дубиозу), а 10 милиона оснивачки капитал. *Народно благостање* је врло критички приступило анализи биланса *Фабрике вунених тканина* и *Текстилних фабрика КИС*, можда више него за било коју другу текстилну фабрику, сматрајући да је добар део биланса потцењен и да званични биланси фабрика нису представљали реално стање, већ су умањивали добит. У билансу је машинерија исказана са 8,3 милиона (750.000 златних динара), што је према аутору *Народног благостања* исувише мало за цео машински прибор за једну фабрику вунене тканине и да је реална сума 200% виша. Исто то важи и за непокретности, које су исказане са 11 и по милиона, а с обзиром на локацију и вредност терена на коме су се налазиле вределе су најмање 14 милиона динара. Само су *Фабрике вунених тканина* имале више од седам хектара земљишта и непокретности у Банату (заједно са дворцем и зградама у Београду), а непокретност без зграда вредела је 15 милиона динара.²⁶ Занимљиво је споменути да у *Народном благостању* (и *Анализама биланса*) након прве и једине анализе биланса фабрика кон-

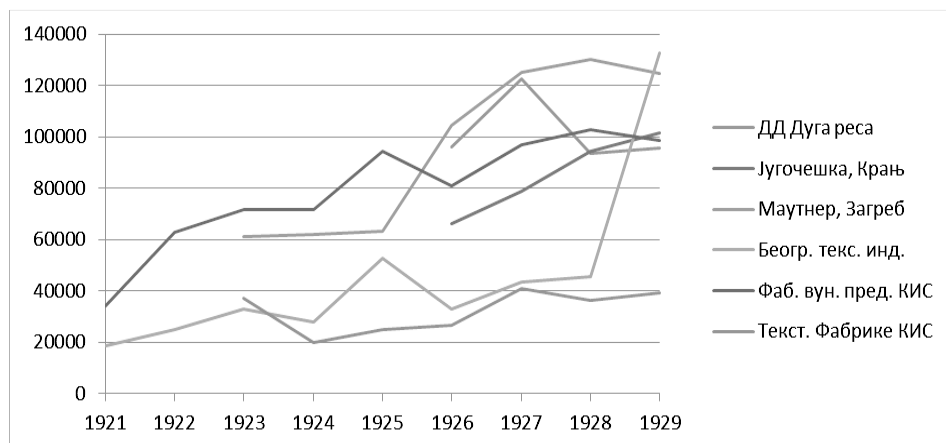
²⁴ „Београдска текстилна индустрија је основана као акционарско друштво са задатком да предузме и капиталом подиже и усавршава сва фабричка и трговачка предузећа фирме Милан Јечменица и Комп. Акционарског друштва из Београда.“ АЈ, 65-1203-2187, Правила Милан Јечменица и компанија акционарско друштво, Београд 1911, стр. 2, 3; АЈ, 65-1203-2187, Извештај Управног одбора Милана Јечменице и Ко у Београду, 13. 4. 1924. године; АЈ, 65-1203-2187, Београдска текстилна индустрија, рачун изравњања, 31. 12. 1929. године. Видети: Богумил Храбак, „Штрајк радника у трикогажи београдска текстилна индустрија А.Д' 1926 године“, *Годишњак града Београда*, књига VI, 1959.

²⁵ Архив Народне банке Србије, период В, досије 122, Извештај о концерну фабрика Илић за 1933. годину, стр. 3–4; Јелена Рафаиловић, „Извештај о концерну фабрика Илића за 1933. годину. Лична карта једног предузећа у доба велике економске криза“, *Годишњак за друштвену историју*, XX, 3, 2013, стр. 145.

²⁶ „Вунене и текстилне фабрике Косте Илића синова и компаније, Београд“, *Народно благостање*, 1, 17, 1929, стр. 272–273.

церна Илић (1929) више о њему није било речи, иако је *Анализа биланса* публикована редовно све до почетка Другог светског рата.

Графикон бр. 1. Збир биланса највећих текстилних предузећа у Краљевини СХС

Извори: „Дионичко друштво домаће творнице предења и ткања памика – Дуга реса“, „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ“, „Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД, Загреб“, у: *Анализе биланса, додаток Народном благостању*, 1930, 1933; АЈ 65-1203-2187, *Биланси Текстилних фабрика КИС*; АЈ 65-1205-2189 *Биланси Фабрике вунених тканина*; АЈ 65-1203-2187, *Биланси Београдске текстилне индустрије*; Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch*, Wien, 1930, str. 760–780; Gustav Leonhardt, *Compass, Finanzielles Jahrbuch*, Wien, 1923, str. 488–499.

Трендови кретања билансних вредности потврђују да је најстабилнији развој текстилне индустрије био од 1925. до 1929. године. У периоду од 1921. до 1924. постојао је тренд стагнарања и слабог раста, да би тек са 1925. уследио знатан постојан раст. *Фабрике вунених тканина Коста Илић и синови* су имале просечну стопу раста збира биланса од 14%, *Текстилне фабрике Коста Илић и синови* од 10%, *Маутнер* 10%, а *Београдска текстилна индустрија* 13%. Највећи збир биланса – од 132 милиона и највиши раст (са 45 на 132 милиона) имала је *Београдска текстилна индустрија* 1929. године. Узроци знатног повећања биланса леже у чињеници да је *Београдска текстилна индустрија* у билансу за 1929. поново проценила зграде и машине и њихову вредност увећала за 53 милиона динара. Затим током 1929. добијен је и кредит од централе *Маутнера* у Ротердаму ради уравнотежења финансијског стања. Овим

су сторнирали задужења за камате и покрили губитак за 1929. годину, као и губитак на рачуну за инвестиције, који је настао умањењем стварне вредности према процени.²⁷

Учешће страног капитала у текстилној индустрији

После рата, у ситуацији политичке нестабилности, економске кризе, монетарне и финансијске несигурности, слабости домаћих кредитних институција, страни капитал је био од значаја са текстилну индустрију. Међутим, био је присутан у оној мери колико је то одговарало интересима страних индустријалаца, а утицај, односно обим улагања страног капитала и његова распрострањеност били су резултат привредног наслеђа 19. века на простору нове државе.

Страни капитал уложен у југословенску текстилну индустрију настукао је пре свега у форми акционарских друштава, под звучним националним именима.²⁸ Тачан обим и начин пласирања страног капитала од 1919. до 1929. године није могуће прецизно утврдити јер прецизне статистике нису вођене. Најближе податке о обиму страног капитала налазимо код Владимира Розенберга, који наводи да је до 1937. било 341 текстилно предузеће, од којих је 46 било акционарских. Међу овим акционарским друштвима у 24 се јавља учешће иностраног капитала преко главнице или преко кредита, или обострано. Удео иностраних средстава у главници текстилних фабрика чинио је 65%, у кредитима 69,2%, а у обиму пословања 66,5%. Међу њима највећи је био удео чехословачког капитала – 53 милиона, односно 32,54%, затим аустријског 17 милиона или 10,58%, француског 5 милиона, односно 3,08%, док су следеће земље имале учешће мање од 1%: Швајцарска, Пољска, Италија и Мађарска.²⁹

У Краљевини СХС је после рата покушано са национализовањем непријатељског капитала. Правни легитимитет за национализацију и секвестрацију државне власти су добиле на основу Версајског уговора³⁰

²⁷ АЈ, 65-1203-2187, Извештај управног одбора Београдске текстилне индустрије АД Београд за пословну годину 1929.

²⁸ S. Đurović, „Struktura akcionarskih društava...“, str. 139.

²⁹ В. Розенберг, *н. д.*, стр. 52–53.

³⁰ Версајски мир, чл. 297: Multimedia history of world war one, Primary Documents – Treaty of Versailles: Articles 264-312 and Annexes, <http://www.firstworldwar.com/source/versailles264-312.htm> (10. 8. 2015).

који је Краљевини СХС, Чехословачкој, Пољској и Румунији дао правни оквир за преузимање имовине.³¹ Међутим, и пре Версајског уговора о имовини непријатељских поданика донето је неколико закона. Први је био *Закон о поступању са имовином поданика државе које су у непријатељству са Србијом* од 17. августа 1915, затим *Закон о узимању на знање и одобрење одлуке Париске економске конференције* од 18. октобра 1916.³² – који су Законом од 29. јануара 1922. распрострањени на целу територију Краљевине СХС, али су објављени у *Службеним новинама* тек у децембру 1922.³³ Пре тога у јуну 1920. донета је *Уредба о имовини непријатељских поданика* и *Правилник о извршењу Уредбе о имовини непријатељских поданика*.³⁴ Поменуте уредбе и закони требало је да обезбеде куповину акција у предузећима и банкама од њихових страних власника на основу законодавног процеса. Ипак, десило се, као што ћемо видети, да је капитал текстилних предузећа остао у истим рукама као и пре рата.

Највећа индустријска предузећа на подручју Хрватске и Славоније пре Првог светског рата била су аустријска или мађарска, што је случај и са текстилном индустријом. Распадом аустроугарске царевине ова предузећа и њихов капитал је постао „непријатељски“ и потпао је под *Закон о имовини непријатељских поданика*. Међутим, спроведена национализација у првим годинама након рата била је фиктивна јер су хрватски привредници помогли да се ова национализација спроведе без штете по оригиналне власнике. Овим потезом страни капитал је задржао своје позиције у Хрватској и Словенији, а хрватски привредници су добили извесно поверење у привредним круговима Аустрије, Мађарске и Чехословачке, што им је омогућило лакши раз-

³¹ *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire Volume 8: The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, ed. Peter Mathias, Sidney Pollard, Cambridge University Press, 1989, pp. 904–905. Посебно у погледу аустријске и мађарске имовине видети: Уговор у Сен Жермену, чл. 249; Уговор у Тријанону, чл. 232.

³² *Закон о поступању са имовином поданика државе које су у непријатељству са Србијом са Правилником за извршење овог закона и Закон о узимању на знање и одобрење одлуке париске економске конференције*, Београд, 1919.

³³ *Закон о распростирању на целу територију Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца важности закона о поступању са имовином поданика држава које су у непријатељству са Србијом од 17. августа 1915. г. и Закон о узимању на знање и одобрење одлуке париске економске конференције од 18. октобра 1916. г.*, *Службене новине*, број 278, 1922, 12. 12. 1922.

³⁴ *Закони, уредбе и остали прописи Краљевине Југославије издани од 1. 12 1918 до 31. 12. 1936*, издадио Ненад Ђорђевић, Београд, 1937, стр. 220.

вој. Процењује се да је 30% иностраног капитала који је од 1923. до 1925. инвестиран у Хрватску било пореклом из Аустрије или је дошло преко Аустрије, а 10% из Мађарске.³⁵

У Краљевини је постојао тињајући сукоб између присталица и противника страног капитала у предузећима. Приметно је да су у овој расправи међу присталицима страног капитала били индустријалци и економисти из северозападних крајева.³⁶ Тако је Иво Белин, познати хрватски економиста и вицегувернер Народне банке (1935–1941), писао за *Нову Европу* следеће: проблем „страног капитала, додуше под нашом националном маском“ сводио се на питање „да се и даље пусти да притиче у нашу привреду, или да се читава наша привреда пусти да пропадне“ уз решење да „се према страном капиталу поступа додуше опрезно али лојално“.³⁷ Са српске стране, дугогодишњи начелник Министарства трговине и индустрије Миливој С. Савић је сматрао да „пласирање страних капитала у наша индустријска предузећа не треба дозвољавати или у случајевима када и без страних капитала не може проћи, ограничити њихова учешћа на минимум“.³⁸

У другој половини двадесетих у домаћој штампи се назире и сукоб ова два „капитала“ и у текстилној индустрији. Влада Илић је за *Привредни преглед* изнео да је привредна криза обухватила текстилну индустрију „и то ону чисто домаћу, која је у рукама својих оснивача – наших индустријалаца. У томе се она видно издваја од оне ‘наше’ текстилне индустрије којом доминира инострани капитал, а којој неки наши људи дају само домаћу форму [...] с једне стране је био моћни и јефтини инострани капитал, а са друге стране интересна стопа нашег новчаног тржишта“.³⁹ Убрзо је уследио одговор Милана Прпића, власника фабрике *Преслица* из Орославља, према коме је „прилив страног капита-

³⁵ Mira Kolar Dimitrijević, „Osnovna obilježja industrijskog razvitka na području sjeverne Hrvatske od 1918 do 1929 godine“, *Međunarodni kulturnopovijesni simpozij Mogersdorf 78*, ur. Ivan Kampuš, Dušan Plečaš, Osijek, 1982, str. 190; Владимир Розенберг, „Кредитне прилике у Југославији“, *Привредни летопис Задужбине Николе Спасића*, књ. 3, Београд, 1938, стр. 257–258.

³⁶ S. Đurović, *Državna intervencija...*, str. 44–45. О значају страног капитала за Хрватску најбоље говори чињеница да су хрватски привредници већ у априлу 1919. године тражили дозволу за улазак страног капитала, као и да се омогући страном капиталу да учествује у индустрији са учешћем од 40%, јер ће то утицати и да у земљу долазе и странци са богатим техничким искуством (Mira Kolar Dimitrijević, *n. d.*, str. 191).

³⁷ Ivo Belin, „Križa naše privrede“, *Nova Evropa*, VIII, 11–12, 1923, str. 307–308.

³⁸ Мари-Жанин Чалић, *n. d.*, стр. 272.

³⁹ „Криза домаће текстилне индустрије“, *Привредни преглед*, 7, 40, стр. 1.

ла природан и разумљив, и он не придоноси ништа кризи индустрије у продуктивном смислу, већ само у народном“.⁴⁰

За фиктивну национализацију најбољи пример јесте фабрика *Југословенске текстилне творнице Маутнер*. Оне су обухватале текстилну фабрику у Преболду саграђену 1842. године под именом G. H. Uhlich, и фабрику у Литији основану 1886. под именом Schwarz, Zublin & Co. Обе фабрике су 1912. дошле у власништво концернa текстилних фабрика Маутнер – Vereinigte Oesterreichische Textil Industrie A. G. Wien,⁴¹ који су 1905. основали Исидор Маутнер и бечка Bodenkreditanstalt банке.⁴² Након Првог светског рата концерн је подељен на два дела – чешки и аустријски, а седиште концернa је било у Ротердаму (Vereenigde Textil Maatschappijen Mautner N. V.). Чешку групу, под патронатом Живностенске банке, чиниле су Маутнер фабрике у Чехословачкој и Краљевини СХС, а аустријску групу, под Boden Credit Anstalt банком, фабрике у Аустрији, Мађарској и Румунији. Између два рата концерн Маутнер је имао око 40 текстилних фабрика са 800.000 вретена, 12.000 разбоја и око 20.000 запослених радника.⁴³

⁴⁰ АЈ, Председништво министарског савета Централни прес-биро, фонд 38, фасцикла 519, јединица 680, 38-519-680, Milan Prpić, „Krizna domaće tekstilne industrije“, *Hrvatska privredna smotra*, 1, 5, str. 2.

⁴¹ „Jugoslovenske tekstilne tvornice Mautner DD, Ljubljana“, *Народно благостање*, 1, 40, 1929, стр. 639; F. Kresal, *n. d.*, str. 98.

⁴² Исидор Маутнер (1858–1930), бечки индустријалац јеврејског порекла, започео је рад у текстилној индустрији у малој памучној фабрици код оца у Находу. Временом је ширио послове и пренео је 1878. године фабрику у Беч, где је започео са снабдевањем полиције у областима Прага, Будимпеште и Трста. Оженио се ћерком индустријалца Нојмана и захваљујући капиталу њене породице 1893. Исидор Маутнер је основао фабрику Magyar Textilipar R.T. (Ungarische Textilindustrie AG) у Розенбергу (Словачка). У наредним годинама она је постала највећа текстилна фабрика у Аустроугарској монархији. Током 1905. године фабрике су прерасле у концерн „Österreichische Textil-Werke Aktiengesellschaft“, а 1912. је основан „Vereinigte Österreichische Textil-Industrie Mautner Aktiengesellschaft“, са испоставом у Бечу, Прагу, Будимпешти, Трсту и Словачкој. На крају рата, 1918, Маутнер је поседовао 42 текстилне фабрике широм Словеније, Италије, Чешке, Мађарске, Словачке и Аустрије, у којима је радило око 23.000 радника. Светска економска криза, која је најпре погодила Neue Wiener Bank Aktiengesellschaft, чији је председник био Стефан Маутнер и која је у највећој мери руководила финансијамa концернa Маутнера, представљала је почетак распада некадашњег текстилног индустријског царства. („Isidor Mautner“, *Die Arbeitslosen von Marienthal*, http://agso.uni-graz.at/marienthal/biografien/mautner_isidor.htm, „Isidor Mautner“, *Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation*, <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes> (5. 9. 2015)).

⁴³ „Jugoslovenske tekstilne tvornice Mautner DD, Ljubljana“, *Народно благостање*, година 1, број 40, 2. 11. 1929, стр. 639; F. Kresal, *n. d.*, str. 98, 320; Vladimir V. Rozenberg, Jovan Lj. Kostić, *Ko finansira jugoslovensku privredu, država – banke – inostrani i domaći kapital u službi privrede*, Beograd, 1940, str. 197–198.

Национализацију Маутнерове фабрике спровела је Љубљанска кредитна банка⁴⁴ преко правника др Франа Зупанца оснивањем новог друштва, у коме је Љубљанска кредитна банка имала 55% учешћа које није смела да прода у наредне три године.⁴⁵ У току новембра 1922, свега месец месец дана пре ступања на снагу *Закона о имовини непријатељских поданика*, Фран Зупанц је поднео молбу за укидање секвестра и за доделу концесије за оснивање новог акционарског друштва, које би се састојало од аустријског друштва *Vereinigte osterreichische Textillindustrie*, две фабрике текстила у Југославији, у Литији и Преболду, под именом *Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД*. Министар трговине и индустрије је 11. новембра 1922. одобрио оснивање корпорације *Југословенске текстилне производне линије Маутнер* са седиштем у Љубљани и оснивачком главницом од 10 милиона динара.⁴⁶ Главница је била подељена између Љубљанске кредитне банке (54.800 акција), *Vereinigte Österreichische Textil-Industrie Mautner Aktiengesellschaft* (40.000), Исидора Маутнера (2.500), Артура Куфлера (2.500), Франа Зупанца (100), Франца Павлина (100). Формално је Љубљанска кредитна банка преузела 55% основне главнице, а 45% претходни власници фабрике. Управни одбор банке био је састављен од представника Љубљанске кредитне банке (Алојзиз Тикач, Ричард Швингер, др Фран Павлин), генералног директора предузећа (Јосип Деклева), два представника јавног и пословног живота у Југославији (Иван Хрибар, Фран Зупанц), три представника Маутнеровог концерна (Исидор Маутнер, Стефан Маутнер, Артур Куфлер), представника бечке банке (Рудолф Штајнер) и представника Живностенске банке из Прага (Јидрих Белохрибек). Било је дакле шест представника већинског пакета акција у рукама домаћих и пет представника мањинског пакета у страним рукама.⁴⁷

Као и *Југословенске текстилне творнице Маутнер ДД* и друге фабрике су пронашле начин да заобиђу национализацију. Фабрика *Glanztann, Gassner & Co., памучна предioniца и ткаоница* из Тржича, основана 1885. као командитно друштво, избегла је национализацију тако

⁴⁴ Љубљанска кредитна банка била је највећа банка у Словенији и спадала је у интересну сферу бечке *Creditanstalt bank* (Žarko Lazarević, „Slovenian Banks during the Great Depression“, *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective: conference proceedings, Forth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN)*, Belgrade, 27–28 March, 2009, eds Branko Hinić, Milan Šojić and Ljiljana Đurđević, Beograd, 2010, pp. 5, 6).

⁴⁵ АЈ, 65-1328-2312, Потврда о скидању секвестра, 8. 12. 1922.

⁴⁶ АЈ, 65-1328-2312, Правила југословенске текстилне творнице маутнер ДД, Одобрење министра трговине и индустрије, 11. 11. 1922.

⁴⁷ F. Kresal, *n. d.*, str. 56–57, 98, 100.

што је у току 1919. године Андреј Гаснер млађи, који је био енглески држављанин, преузео део капитала од свог оца. Тиме је једна трећина капитала постала енглеска, односно фабрика је постала савезничка, чиме више није потпадала под *Закон о имовини непријатељских поданика*. Крајем 1930. Лео Гаснер је узео југословенско држављанство па је и формално аустријски капитал постао домаћи.⁴⁸

Већ је споменуто да је са највише капитала располагала *ДД Домаће творнице ткања и предења у Дугој Реси*, коју су такође основали аустроугарски поданици, који су задржали исте позиције у фабрици и након рата. *Краљевску повлаштену земаљску творницу предења и ткања памука у Дугој Реси* основали су бечки трговац Јосеф Јерусалем, индустријалаци Вилхелм Анингер и Зигмунд Мендел 1884. године. Током 1897. фабрика је променила назив у *Дионичко друштво даомаће творнице предења и такња памука Дуга Реса*, са седиштем фирме у Будимпешти. У марту 1920. седиште фирме је пребачено у Загреб и основна главница износила је 4.500.000 круна подељених на 11.500 комада акција по 400 круна. Чланови управног одбора су 1921. године били Ото Анингер, велеиндустријалац из Беча,⁴⁹ гроф Мирослав Кулмер,⁵⁰ Оскар Вајсмајер, председник *Југословенске банке и Трговачке обртне коморе* у Осијеку,

⁴⁸ Janko Jovan, „Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije“, *Slovenci v desetletju 1918–1928, zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, uredil dr Josip Mal, Ljubljana, 1928, str. 530; F. Kresal, *n. d.*, str. 97–98; Joso Lakatoš, *n. d.*, V, str. 50.

⁴⁹ Otto Anninger (1874–1954) био је индустријалац и колекционар из Беча, на челу фирме „W. Abeles & Co.“, поседовао је фабрике у Тесдорфу и Дугој Реси; имао је и акције у текстилним фирмама у Братислави (Baumwoll-Import und Handels-A.G. in Bratislava) и Бечу (Spinnerei und Weberei Teesdorf-Schönau in Wien). Личност Ота Анингера је послужила као узор познатом аустријском писцу Херману Броху за лик способног, али бескрупулозног директора текстилне фабрике Алберта Менка у драми *Die Entsöhnung*. Разлози за баш његову карактеризацију налазе се у чињеници да је отац Броха био власник фабрике Тесдорф коју је Анингер откупио 1927. године када је започела економска криза у Аустрији. (Roberto Rizzo, „Great Theater’ and ‚Soap Bubbles’: Broch the Dramatist“, *Hermann Broch, Visionary in Exile The 2001 Yale Symposium*, ed. by Paul Michael Lützel, Camden house, 2003, pp. 161–162, 183; „Anninger, Otto“, *Jüdische Sammler und Kunsthändler, Opfer nationalsozialistischer Verfolgung und Enteignung, Lost Art, Koordinierungsstelle, Magdeburg*, http://www.lostart.de/Content/051_ProvenienzRaubkunst/DE/Sammler/A/Anninger,%20Otto.html?cms_lv2=5654&cms_lv3=8560 (5. 9. 2015)).

⁵⁰ Мирослав Кулмер Млађи (1860–1943) хрватски привредник и политичар. Био је председник Хрватско-славонског господарског друштва од 1902. до 1925. године; тајни царски саветник за пољопривреду, саборски заступник Хрватско-српске коалиције, члан Привременог народног представништва, вицегувернер Народне банке, председник више предузећа, међу којима и Прве хрватске штедионице и Нашичке творнице танина (*Ko je ko u Jugoslaviji*, Beograd, Zagreb, 1928, str. 76; „Kulmer, Miroslav, ml.“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34538> (6. 9. 2015)).

Душан Плавшић⁵¹ и Миливој Црнадак, генерални директори *Прве хрватске штедионице*.⁵² Након валоризације, 1927. године, 21.075 деоница Дуге Ресе је било расподељено између: *Прве хрватске штедионице*, (5.000 акција), *Југословенске банке ДД* (5.000), Мирослава Кулмера (2.000), Миливоја Црнадака (1.825), Оскара Вајсмајера, (2.500), Фридриха Унгера, индустријалца из Беча (550), *Вилхелм Абел & Цо*, Беч (1.500), Густава Аренса, индустријалца из Беча (1.500), Роберта Леленфроста, генералног директора *Прве хрватске штедионице* (500), Владимира Спевеца, директора *Југословенске банке ДД* (500) и Бранка Пливерића, директора *Прве хрватске штедионице* (200).⁵³

Структура акционара јасно упућује на то да је капитал остао у рукама власника из периода пре Првог светског рата, и то кроз учешће највећих хрватских банака, најпре *Прве хрватске штедионице*,⁵⁴ где је посебну улогу имао Мирослав Кумлер.⁵⁵

Многи аутори сматрају да је царински систем, а нарочито царинска тарифа из 1925. пружила велике могућности за улагање страном капиталу, јер су увозне царине штитиле и помагале на исти начин и домаћи и страни капитал у текстилној индустрији.⁵⁶ То је само делимично тачно, јер успостављање виших увозних царина није пресудно ути-

⁵¹ Душан Плавшић (1875–1965) један од истакнутијих припадника финансијске елите и познати љубитељ модерне у Краљевини Југославији. Био је председник Загребачке бурзе за робу и вредноте од 1919. до 1922, председник господарског одбора Магице хрватске и др. (Mira Kolar Dimitrijević, „Prva hrvatska štedionica u Zagrebu i uloga ministra Jurja Demetrovića i Dušana Plavšića u njenoj sanaciji 1932 do 1935. godine“, *Starine*, 61 (2000), str. 217–220).

⁵² АЈ 17-73, досије Памучне индустрије Дуга Реса, Izvadak iz trkovačkog upisnika za tvrtku „Dioničko društvo domaće tvornice predenja i tkanja pamuka Duga Resa“. Videti: F. Kresal, *n. d.*, str. 87.

⁵³ Unger Family Collection, AR 25254, Early Financial Correspondence, box 6, folder 13, N 243, *Des protokoles der ausserordentlichen generalversammlung der Vaterlandischen Baumwollspinnerei und Weberei AG Dugaresa Dugaresa vom 2 Marz 1927*, Leo Baeck Institute, <http://www.archive.org/stream/ungerfamily00reel13rs#page/n935/mode/1up> (12. 8. 2015).

⁵⁴ Највећи приватни завод је била Прва хрватска штедионица која је 1924. имала 39 филијала, а у својој интересној сфери је окупљала 16 банака и кредитних завода, 51 индустријско предузеће, 5 трговачких друштава, 7 деоночких друштава. (Иво Белин, „Најновији развитак нашег новчарства“, *Нова Европа*, 7, 11–12, 1923, стр. 345; Zdenka Šimunčić, „Osnovne karakteristike industrijskog razvitka na području Hrvatske u međuratnom razdoblju 1918–1941“, *Acta historico-oecconomica iugoslaviae*, I, Zagreb, 1974, str. 64).

⁵⁵ Unger Family Collection, AR25254; box5, folder40, *Vaterlandische Baumwollspinnerei und Weberei A.G., Dugaresa 1884–1934*, str. 11, 1935, Leo Baeck Institute, <http://www.archive.org/stream/ungerfamily00reel13rs#page/n935/mode/1up> (12. 8. 2015).

⁵⁶ Z. Šimončić Bobetko, *n. d.*, str. 109; С. Димитријевић, *Страни капитал у привреди...*, стр. 3; M. Mirković, *n. d.*, str. 105; Fred Singleton, Bernard Carter, *The economy of Yugoslavia*, Croom Holm, London, Canberra, 1982, p. 60, 63.

цало на присуство страног капитала (то је последица), већ су пресудне биле тржишне и финансијске везе успостављене у 19. веку. Један савременик је приметрио „иако се живи брзо, период од десет година постојања нашег спајање са Србима и Хрватима у новој земљи је сувише кратак да би се отресли у самој привреди сви вековних веза са Аустроугарском монархијом.“⁵⁷

Велика текстилна предузећа у Словенији и Хрватској су до Првог светског рата била у рукама аустријских, мађарских или чехословачких индустријалаца и услед заједничког царинског подручја пласирали су производе по целом аустроугарском тржишту без трошкова. По стварању нових држава и разбијању јединственог аустроугарског тржишта створена су нова царинска подручја и нов трговински оквир. Финансијски и девизни положај Краљевине СХС је био такав да су стране валуте биле у предности у односу на динар, а царинске тарифе су донекле повисиле трошкове увоза.⁵⁸ То је био један од главних разлога да инострани власници задрже своје фабрике у Краљевини, наравно уз постојање јефтиније радне снаге и мање трошкове превоза сировина до Краљевине. Затим, у централној Европи, а најпре у Чешкој, већ у првих неколико година након рата је наступила хиперпродукција у текстилној индустрији па су многа предузећа тражила нова тржишта, а југословенско је било згодно због потражње за капиталом и технологијом.⁵⁹

Поред већ поменутих текстилних фабрика у периоду до 1929. године страни капитал је био заступљен и у следећим фабрикама: у *Југочешкој Крањ* деловао је чешки капитал, преко банке Пешчек, са 67,7% друштвене главнице;⁶⁰ *Творница за памучну индустрију ДД Загреб* и *Домаћа творница рубља ДД Загреб* биле су у рукама фирме Херман Полак и син из Беча;⁶¹ *Прва југословенска творница свиле* у Осиеку инвестирана је од аустријског капитала, тачније бечке фирме Шиле у Бечу;⁶² *Текстилном индустријом Вараждин* управљали су чланови породице Стијасни. У оквиру чехословачког капитала били су и: *Преслица, текстилна индустрија ДД, Орославље*; *Браћа Холцнер, текстилна фабрика*; *Југобруна, текстилна творница ДД Крањ*; *Индустрија лана, Осиек*;

⁵⁷ J. Jovan, n. d., str. 484.

⁵⁸ С. Димитријевић, *Страни капитал у привреди...*, стр. 3.

⁵⁹ Lars Sandberg, „Cotton since 1914“, у: D. Jenkins, *The Cambridge History of Western Textiles*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, р. 982; „Југочешка, југословенско-чешка текстилна индустрија ДД, Крањ“, *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, Година 2, 26. 7. 1930, број 30, стр. 133.

⁶⁰ *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918–1941...*, str. 69;

⁶¹ *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918–1941...*, str. 67; Владимир Розенберг, n. d., стр. 54.

⁶² V. Rozenberg, J. Kostić, n. d., str. 198; *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918–1941...*, str. 67.

Творница шешира Галдово код Осијека; Моравија, фабрика плетене робе Београд; Југословенске Рико творнице ДД Загреб.⁶³

Са друге стране фабрике са територије предратне Краљевине Србије су биле, осим Београдске текстилне индустрије, у власништву домаћих индустријалаца без изузетка. Фабрике вунених производа Коста Илић и Текстилне фабрике Коста Илић и синови, као и друге фабрике концерна Илић биле су чврсто у рукама породице Илић, са знатним учешћем и породице Дунђерски. Теокаревића Владе и комп., фабрика вунених тканина у власништву породице Теокаревић, Прва влашћена ужичка акционарска ткачка радионица,⁶⁴ као и лесковачке фабрике⁶⁵ биле су у рукама градских индустријалаца. Београдски текстилну индустрију је 1924. купио концерн Маутнер, услед лоших резултата производње након рата, а до те године на њеном челу били су београдски привредници (Бенцион Були, Јаша Алкалај, Алфред Албала, Макса Антић, Рафаело Финци).⁶⁶

Учешће страног капитала најједноставније описује говор једног од представника београдских индустријалаца: „Пре рата кредитне везе српске индустрије биле су везане за Беч, Пешту и Берлин. После рата су везе престале, а нове нису створене, међутим индустрија осталих краје-

⁶³ *Britanski kapital u Jugoslaviji 1918–1941...*, str. 69, 72–73.

⁶⁴ Видети: Александар Спасојевић, Миодраг Глушчевић, Ђорђе Пилчевић, 85 година текстилних завода Цвета Дабић Титово Ужице, Титово Ужице, 1985.

⁶⁵ Лесковачка текстилна индустрија, која је била зачетник текстилне индустрије у Краљевини Србији у периоду између два рата, доживела је стагнирање у односу на предратни раст. До краја 1929. године у Лесковцу су већином деловале приватне фабрике (*Грделичка штофара Јовановић и Поповић, Фабрика Глигорија Петровића, Фабрика Вранкића, Стаменковића и комп, Фабрика Мике Станковића и Сина, Фабрика вунених гајтана Јосифа Јовановића*), док су једине акционарске фабрике биле у власништву концерна Илић (*Филијала фабрике Косте Илића синови, Фабрика канапа и ужарије А.Д.*). Све фабрике су биле уништене током рата и уз помоћ репарација су се опоравиле тек средином двадесетих, међутим, нису успеле да доживе свој врхунац из предратног периода. Промене у унутрашњем тржишту и ступање на заједничко тржиште фабрика из Словеније и Хрватске, уз преношење фабрика и капитала породица Илић и Теокаревић из Лесковца у Београд, односно у Параћин, нису позитивно утицале на привреду Лесковца. (Живан Стојковић, „Развој текстилне индустрије од 1918 до 1944“, *Сто година лесковачке текстилне индустрије: (1884–1984)*, прир. Драгољуб Трајковић, Живан Стојковић и др., Лесковац, 1984, стр. 37–88; Павле Церовић, „Кроз фабрике лесковачке текстилне индустрије“, *Политика*, 22. 8. 1929; Чед. М. Јоксимовић, *Српски Манчестар у 1930 год.: у спомен тридесетогодишњици од оснивања прве текстилне фабрике у Лесковцу*, Лесковац, 1930).

⁶⁶ АЈ, 65-1203-2187, Списак присутних акционара ванредном збору акционара Друштва Милан Јечменица и комп, 9. 5. 1920; АЈ, 65-1203-2187, Записник четвртог редовног збора акционара Милан Јечменица и комп А.Д., 27. 4. 1922; АЈ, 65-1203-2187, Извештај управног одбора Милана Јечменице и Ко А.Д у Београду поднет 6. редовном збору акционара, 13. 4. 1924.

ва одржала је надаље своје старе везе преко банака које су заинтересоване у предузећима преко Саве и Дунава. У тим крајевима криза је захватила само предузећа која су основана у доба инфлације⁶⁷.

* * *

Више главнице, већи раст биланса и веће учешће страног капитала су били присутни у текстилној индустрији Хрватске и Словеније. Са друге стране, у остатку државе су доминирала средња предузећа, са капиталом у рукама домаћих индустријалаца. Територијални распоред иностраног улагања у текстилну индустрију показује да је инострани капитал имао најјаче позиције у Хрватској и Словенији, док је у осталим деловима Краљевине, нарочито на територији предратне Краљевине Србије, капитал био у рукама домаћих индустријалаца. Знатнији раст текстилне индустрије на подручју Хрватске и Славоније у овом периоду враћа на питање које је, међу осталим, поставила и Мари-Жанин Чалић: да ли је и у којој мери Србија економски имала користи од уједињења са својим јужнословенским суседима?⁶⁸ Мада један део привредних историчара тврди да је српска индустрија профитирала у овом односу, анализа урађена у оквиру текстилне индустрије то не потврђује, напротив, веће тржиште је више одговарало северозападним крајевима земље. Ипак, за поузданије тврдње треба приступити широј анализи целокупне привреде Краљевине Југославије између два рата.

⁶⁷ „Izvještaj skupštine udruženja beogradskih industrijalaca“, *Trgovinski list*, 6, 1927, str. 3.

⁶⁸ Мари-Жанин Чалић, *н. д.*, стр. 200.

Summary

Jelena Rafailović, Ph. D.

The Volume and Structure of Financial Investments in Textile Industry of the Kingdom of SHS

The paper analyzes the volume and structure of financial investments in textile industry of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. In addition to this main inquiry it deals also with the issue of the so-called nationalization of financial capital in the first post-war years. While higher equity, growth balance and greater participation of foreign capital were typical for the textile industry in Croatia and Slovenia, the rest of the country was dominated by medium-sized enterprises, owned by local manufacturers. Territorial distribution of foreign industrial investments shows that foreign capital had the strongest position in the textile industry in Croatia and Slovenia, while in other parts of the Kingdom, especially in the pre-war Kingdom of Serbia, the financial capital was in hands of local industrialists. A significant growth of textile industry in Croatia – Slavonia during this period leads to the question, asked by Marie-Janine Čalić: namely, whether (and to what extent) Serbia has benefited economically from the unification with their South Slavic neighbors? Although a number of economic historians argue that Serbian industry had benefited in this respect, the analysis of textile industry could not confirm this standpoint; on the contrary – the greater market was more convenient to the northwestern parts of the country. However, for a more reliable assessments of this issue it is necessary to deal with the entire Yugoslav economy from a broader chronological perspective.